

І ЁН ЖЫВЕ...

СТЫЛІСТЫЧНАЕ ДЭКАДЗІРАВАННЕ АПАВЯДАННЯ “MEMENTO MORI” ЯНКІ БРЫЛЯ

Твор “Memento mori” (лац. *памятай пра смерць*) якраз не пра смерць, а пра жыццё і тыя яго складнікі, якія дазваляюць чалавеку заставацца чалавекам, пра тыя экстрэмальныя сітуацыі, якія могуць быць у жыцці кожнага не толькі ў ваенны, але і ў мірны час. Такія сітуацыі, як правіла, звязаны з выбарам: захаваць сябе фізічна ці духоўна, жыць з завербаваным сумленнем або... памерці. І ці памірае чалавек тады, калі выбірае смерць? І ці жыве чалавек тады, калі выбірае, напрыклад, здраду Айчыне, іншаму чалавеку або самому сабе?

Апавяданне “Memento mori” – пра жыццё, пра чалавечую годнасць, пра адданасць сям’і, суседзям, аднавяскоўцам, Айчыне і... самому сабе. Пра якую смерць павінен памятаць чалавек? Пра якую смерць забываецца пячнік ці свядома яе выбірае? І ці думаў ён увогуле пра смерць? Цяжка сказаць нам, хто не бачыў вайны і не рабіў таго выбару. Мы, як кажуць, не былі ў абутку тых людзей і не хадзілі іх сцэжкамi... А Янка Брыль ведае і хадзіў, бо ў яго біяграфіі ёсць радкі пра вайну, ён глядзеў у яе жорсткія, халодныя вочы. І гэта дае яму права паказаць сучасніку свой вопыт, сваё бачанне, сваё ўспрыманне падзей таго часу. Ён гаворыць праз гэта апавяданне не з адным пакаленнем беларусаў (твор вывучаецца ў школе і ў ВНУ на працягу многіх дзесяцігоддзяў).

Вялікая мудрасць на адным аркушы друкаванага тэксту. Ці ёсць тут завязка ў традыцыйным значэнні тэрміна і якія іншыя сюжэтныя апорныя моманты мастацкага твора? (Іх аналіз пры моўным дэкадзіраванні дапамагае выявіць асноўную думку.) Так, завязка ёсць. Усё пачалося “*позняй восенню сорок трэцяга года*”, калі “*на адным з самых спакойных перагонаў Беларускай чыгункі*” ўзарваўся “*вайсковы нямецкі эшалон*”. Эпітэт *спакойны* (перагон) сведчыць пра ступень нечаканасці здарэння для карнікаў, а значыць пра адпаведную ступень жорсткасці пакарання жыхароў вёскі. Спаліць усіх у адрыве, каб хутчэй – такім быў прысуд. Карнікі зганяюць усіх, акрамя хлапчука і старога: адзін уцёк, “*выпаўз баразной у загуменныя кусты*”, а другі “*занаचाваў у сваяка на дальнім хутары*”. Усё, больш нікога не застаецца ад цэлай вёскі.

Якія вобразныя сродкі і як шмат іх спатрэбілася “скупому” на словы і шчодраму на пачуцці Янку Брылю, каб адлюстраваць перадгісторыю сітуацыі (пячнік рабіў зондарфюрару печы, печы атрымаліся выдатныя, успаміны грэюць карніка “*на пранізлівай слаце*”), саму сітуацыю, яе псіхалагізм (палілог зондарфюрара, перакладчыцы і

печніка пра тое, ці хоча *майстар* жыць; дзіўнае пытанне да чалавека “Ці хочаш ты жыць?” – хоча, але як... пра гэта ўвесь твор...). Кульмінацыя, на наш погляд, і ёсць той момант, калі чалавек робіць выбар: пячнік “ажывае”, калі гаворыць пра выратаванне ўсіх, калі прымае рашэнне быць разам з усімі “*ў адрыве*”, ідзе да ўсіх рашуча, цвёрда: выбар зроблены. Страх, той моцны страх, які напачатку скаваў яго погляд, вусны, усё цела, раптам змяняецца ўпэўненасцю. І нарэшце развязка: яе няма ў прамым значэнні слова. Чалавек выбірае смерць фізічную, але душа яго застаецца жыць. І вось яна жывая, і ён, пячнік, жыве. А далей чытач працягвае майстраваць гэты твор у думках, у сэрцы: завяршэнне твора – гэта не завяршэнне жыцця (у духоўным сэнсе).

Самы частотны троп, ёмкі, змястоўны, лакалічны – эпітэт, тое характарыстычнае азначэнне з пераносна-вобразным зместам, якое дакладна, недвухсэнсоўна дэталізуе малюнак, у тым ліку партрэт персанажаў, удакладняе рысы характару, што праяўляюцца ў апісанай сітуацыі: зондарфюрар “*непрыемна моршчыўся ад дзікага крыку і плачу*”; “*ад пранізлівай слаты непрыкметна ўздрыгвала маладая збялелая перакладчыца*”; “ён [пячнік] упёрся ў немца скамянелымі вачыма”; “яго бяскроўныя губы перасмыкаліся”; “*пячнік паварушыў бяскроўнымі губамі*”; “*жудасны лямант*”, у якім амаль не пачуўся стрэл.

Уся колеравая гама эпітэта небагатая, яна заснавана на кантраставых характарыстыках: *белы* і *чорны*. У розных маўленчых сітуацыях праяўляецца то станоўчая, то негатыўная ацэнка з’яў з характарыстыкамі *белы* / *чорны*: “*чорная пячора варот*”, куды зганяюць людзей, – як пашча смерці; “*кавалак чорнага хлеба*” ў кішэнях майстра – ежа, хлеб як сімвал жыцця, моцы; “*грубка з белай кафлі*” – жыццядайная цеплыня; “*збялелая перакладчыца ў белай вязанай хустцы*” – страх смерці і сваёй, і чужой... Увесь твор пабудаваны на кантрастах, на вялізнай, разгорнутай антытэзе жыцця, пачынаючы з галоўнай ідэі: *жыві, але памятай пра смерць*; пранізлівы холад слаты – гладкая цеплыня грубка; скамянелыя вочы, бяскроўныя губы печніка – ажылі вочы, губы перасталі дрыжаць; уся банда / “*бандыты*” для немца – усе добрыя людзі, аднавяскоўцы для печніка / для чалавека ўвогуле (“*чалавек плюнуў пад ногі, тады павярнуўся і ўжо не тым няўпэўным крокам, як сюды, пайшоў да варот адрывы*”). Ад гэтай колерава-гукавой напружанасці сітуацыі, па-майстэрску перададзенай аўтарам праз маўлен-

чую палітру, робіцца і холадна, і балюча – жудасна!.. Аднак чалавек у гэты момант ужо ідзе не баючыся, і пачуццё ўласнай годнасці чалавека, яго мужнасць і адвага выклікаюць у чытача радасць і захапленне. Невыпадкава Янка Брыль напрыканцы твора называе галоўнага персанажа чалавек: цяпер ужо не так важна, малады ён ці стары, кім працуе; важны выбар чалавека ў імя чалавецтва. Гэта пратэст і супраць вайны таксама.

Сінтаксічныя сродкі стварэння экспрэсіўнасці таксама скіраваны на тое, каб перадаць, з аднаго боку, напружанасць моманту, разгубленасць персанажаў, іх страх, і тады маўленню персанажаў уласцівыя кароткія сказы, перапынкі ў маўленні, якія перадаюцца праз умоўчанне, а з другога боку, адрывістыя і кароткія рэплікі могуць быць напоўненыя злосцю, раздражненнем, нянавісцю, і тады ў маўленні дамінуюць пыталыя і клічныя сказы: – *Там... мая... баба...; У мяне там і дачка... з малымі дзет... камі...; – А што ён думаў? І ўсіх! Усіх добрых людзей!.. Можна, ён ім раўня – гэты твой гаспадар? Або ты, можа?.. Цьфу!.. Што да мовы аўтара, дык Янка Брыль заўсёды лаканічны і дакладны: у гэтым апавяданні ён тым больш застаецца верным сабе. Дынамізм, напружанасць ствараюцца як праз простыя, так і праз складаныя сказы рознай будовы, праз аднародныя члены сказа (*“Быў нейкі момант разгубленасці, а потым зондарфюрар сарваў з правай рукі мокрую скураную пальчатку, адшпіліў кабуру, выхаліў пісталет і прыцэліўся...”*); відавочна, што тут няма разгорнутых апісанняў, няма аўтарскіх разважанняў і каментарыяў. А яны і непатрэбныя: галоўнае ўсё роўна ў падтэксце. Твор – зварот у першую чаргу да чытача: ты – чытач, ты – чалавек, ты і памятай пра смерць... Пячнік памятаў, таму ён і жыве... але ўсё гэта іншасказальна. Фінал апавядання магутны не толькі ў тэкставым, моўным выяўленні: тут і **антытэза** (*“І ён згарэў – адзін, хто мог бы ў той дзень не згарэць. / І ён жыве”*); **анафара** (*“І ён згарэў – адзін, хто мог бы ў той дзень не згарэць. / І ён жыве”*); **даўжыня радка** (*“У жудасным ляманце стрэл амаль не пачуўся. / Але пячнік упаў. / Ён яшчэ ўздрыгваў, калі яго паднялі і кінулі цераз парог, пад ногі збою аднавяскоўцаў. / Тады вароты назаўсёды зачыніліся. / І ён згарэў – адзін, хто мог бы ў той дзень не згарэць. / І ён жыве”*). Падтэкст (асноўная думка, якая гучыць у лацінскім выразе-назве) тут поўнаасцю раскрываецца: жыве той, хто застаецца верным сабе, сваякам, землякам, радзіме. Жыве ў памяці нашчадкаў, народаў, у скупых радках на помніках брацкіх магіл, на абелісках... Дзякуючы такім людзям сапраўды жыве чалавек і чалавецтва.*

...Так жыве і сам Янка Брыль. Жыве сёння, як і ўчора, хоць яго ўжо няма між нас. Ён жыве ў творах, праз якія перадае нам сваю афарыстычную

мудрасць, вартую пераймання і цытавання, свой ніжнебайдуноўскі гумар, з якога будзеш смяяцца, нават і ў дзясяты раз перачытваючы аповесць...

Многія яго выразы вартыя цытавання, па яго творах можна вывучаць не толькі літаратуру, але і мову: *“Трэба хоць раз у жыцці працаваць сумленна, як рабочы і селянін, каб пазбыцца сораму, што няроўна лягчыцца за молат і серп”**; *“Салавей – з ланяку пад абрываю. У гэтага натхненне, радасць вечна новая, хоць і спявае ён, здаецца, тое самае”* (с. 3). А мова багатая, сакавітая, выразная, чыстая, бо сэрцам падслуханая ў сузямельцаў. Пісьменніка захапляе звычайнае: працавітасць, сумленнасць, дабрыня, прыгажосць, якую ён бачыць ва ўсім; а смутак яго – ад жорсткасці, абьякавасці і здрады; ён ведае кошт усяму гэтаму.

Мне давялося бачыцца з ім двойчы, і двойчы – у бальніцы: мой брат тады працаваў хірургам якраз у той клініцы Мінска... Ён неяк патэлефанаваў і ўзрушана сказаў, што ў яго палаце ляжыць **сам** Янка Брыль, запрасіў мяне (з дазволу пісьменніка) пагутарыць, пабачыцца... Другі раз – тамсама, праўда, незадоўга да смерці выбітнага аўтара. А яшчэ раней, як я была студэнткай другога курса філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, дацэнт Я. М. Камароўскі, пачытаўшы мае апавяданне, сказаў, што гэта – лірычная проза і што расце другі Янка Брыль. З мяне не вырас ні другі, ні нават трэці Янка Брыль, але я маю вялікі гонар быць лінгвістам, пісаць сёння пра яго творы, аналізаваць іх, увогуле вывучаць па іх родную мову... **І ён жыве** – у кнігах, у мове.

“Быць чалавекам свайго часу трэба, дакладней кажучы, – нельга не быць. Але ж як гэта важна яшчэ і над часам, быць тым, хто бачыць далей наперад, вышэй – у агульначалавечае” (Вячэрняе). Янка Брыль якраз з тых пісьменнікаў, хто сам меў жыццёвую мудрасць і вялікі талент – бачыць наперад. Гэта значыць не закрыцца, не схавацца ў штодзённых жыццёвых клопатах, не здрабнець праз іх, гэта значыць паглядзець на сітуацыю праз мудрасць пакаленняў, гэта значыць шмат яшчэ што... і да ўсяго: гэта – сіла духу, якая дазваляе чалавеку заставацца чалавекам.

“У жаданні спяшацца пісаць, якое ўзнікла пры смерці яшчэ аднаго блізкага чалавека, – колькі тут мітуслівасці, а колькі належнага MEMENTO MORI? Мітусліца не трэба, трэба аберагаць свой час, заўсёды, штодня нацэльвацца на галоўнае” (с. 288).

Алена БАГАМОЛАВА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

* Брыль, Я. Сёння і памяць : апавяданні, мініяцюры, эсэ / Я. Брыль. – Мінск : Маст. літ., 1985. – С. 293 (далей прыклады падаюцца на гэтым выданні з пазначэннем старонкі ў дужках).